

Научно-наставном већу

Филозофског факултета у Београду

Одлуком Научно-наставног већа Филозофског факултета у Београду донетом на VI редовној седници од 30.06.2016. године изабрана је комисија за оцену и одбрану докторске дисертације под називом *Нови завет и хришћанско предање у српским средњовековним повељама* кандидата Владана Тријића у саставу проф.др Смиља Марјановић-Душанић (ментор), проф.др Ирена Шпадијер, ванредни професор Филолошког факултета у Београду, проф.др Владимир Вукашиновић, ванредни професор Православно-богословског факултета у Београду и доц.др Небојша Порчић.

Пошто је проучила достављену докторску дисертацију, комисија има част да поднесе следећи

ИЗВЕШТАЈ

1. Основни подаци о кандидату и дисертацији

Владан Тријић је рођен 1973.године у Смедеревској Паланци. Основне студије историје на Филозофском факултету у Београду завршио је 2000.године са просечном оценом 9,48. Докторске студије уписао је 2009.године, а докторску дисертацију под називом *Нови завет и хришћанско предање у српским средњовековним повељама* предао је јуна 2016.године. Од 2000. запослен је као стручни сарадник у Одељењу за археографију Народне библиотеке Србије, а од 2016. постављен је за начелника овог Одељења, чиме је на најбољи начин одато признање квалитету његовог рада и сталног стручног усавршавања. Поред израде кодиколошког и текстолошког сегмента описа ћирилских рукописних књига, рада на координирању активности Народне библиотеке Србије у Ризници и Библиотеци манастира Хиландара, Тријић се посебно бавио обрадом српског рукописног наслеђа у збиркама Прага, Сентандреје, Будимпеште, Беча и Ватикана. У наведеном периоду Владан Тријић је израстао у једног од наших водећих стручњака у области археографије и експертизе рукописних и старих штампаних књига српског наслеђа. До данас је објавио већи број научних и стручних радова, излагао је на више

скупова у земљи и иностранству, аутор је две изложбе, члан неколико значајних државних комисија и стручних тела и учесник на домаћим и међународним научним пројектима везаним за истраживање, прикупљање и анализу српских рукописа, критичко издавање средњовековних повеља и израду речника старог српског језика.

У завршном облику, рукопис докторске дисертације Владана Тријића састоји се од 317 страница отиснутих штампачем и форматираних према важећим стандардима и 596 напомена. Поред основног текста, снабдевен је списковима скраћеница, коришћених извора и литературе. На крају рада додата су четири важна прилога: 1. Цитатне фигуре из

Новог завета и хришћанског предања 2. Документи с аренама, без идентификованих

новозаветно-предањских цитатних фигура и 3. Регистар новозаветних цитатних фигура према канонском поретку и 4. Регистар предањских цитатних фигура, који садрже и табеларни преглед докумената обухваћених истраживањем.

2. Предмет и циљ дисертације

Рад је подељен на три целине („Повеља као знак“, „Новозаветне цитатне фигуре као дипломатички елемент“ и „Кодови средњовековне културе: новозаветно предање у дипломатичком окружењу“) у којима је презентован основни предмет истраживања, дефинисан као расправа о арени као специфичном жанру средњовековне књижевности. Циљ дисертације био је покаже да повеља изгледом и садржином служи канонизацији, преношењу и сакрализацији памћења. При томе, наводи из Светог писма које кандидат анализира служе као својеврсни интертекстуални кодови. Њима се, у формалном смислу, повеља не подређује светом прототексту, већ му се уподобљава. У основи, читавим својим приступом проблематици, Владан Тријић је настојао да докаже да је посредно усвајање библијских топоса текло кроз колективно црквено предање, у потпуности обликовано богослужбеном традицијом.

3. Опис садржаја (структуре по поглављима) дисертације

У „Уводу“ (стр. 1–14) представљен је скуп основних питања чијем је испитивању дисертација посвећена, затим, објашњен је истраживачки приступ, изложен степен истражености теме и приказан корпус извора који чине повеље (превасходно, даровнице) српских ауктора од XII до XVI века, све то у кратким цртама.

Прво поглавље носи назив „Повеља као знак“. У њему се са неколико аспеката осветљава семиотски и комуникативни потенцијал средњовековних докумената као оквир за испитивање улоге делова њиховог текста новозаветног и предањског порекла, уз излагање теоријских претпоставки истраживања. Оно је подељено у три целине. У првој („Особине средњовековног текста: интертекстуалност, топика и цитација“, стр. 15–40), кроз потпоглавља „Текст и интертекстуалност“, „Новозаветне евокације, топоси и цитирање“ и „Цитатне фигуре“, расправља се о теоријском приступу и терминологији развијеној у историји и теорији књижевности управо у служби испитивања присуства делова једног текста у другом, којим је постмодерно стваралаштво премрежено. Указано је на то да интертекстуалност, конструкт Јулије Кристеве, иако потиче из културе сасвим различите од средњовековне, пре свега, у етичком погледу, пружа адекватан теоријски „алат“ за сагледавање појаве присуства Новог завета у средњовековним повељама будући да је сама појава интертекстуалности иманентна средњовековној култури. Тим пре, што термин у историографији нема дефинисано, односно ограничавајуће семантичко поље. Интертекстуалност прожима повеље на више нивоа, и то не само њихов текст већ и спољашње особине. У првом случају, ова појава је најчитљивија кроз цитатност, тј. најављено или ненајављено реферирање на свештени прототекст библијског или предањског порекла. Указано је на то да цитатност, теоријски најчешће препознавана као топика, представља један од кључних појмова средњовековног књижевног стварања. Термин „топос“, иако до данас није јасно дефинисан, етички је очуђен, тј. ослобођен од вековима нагомилаваних, негативних конотација; показано је да често прибегавање топосима у средњовековном тексту не представља знак интелектуалне немоћи и

инфериорности, већ напротив, да су они испуњени значењима која задиру у најдубље слојеве културне свести друштва и суштински су важни за разумевање ондашњег односа према тексту, али и према стваралаштву и животу уопште. Ради избегавања термилошких замки које би скренуле пажњу са садржине испитиваних појава на њихову форму, образложено је опредељење за термин „цитатна фигура“ којим су у раду обухваћене како дословне тако и друге, посредне форме интертекстуалног реферирања. Испоставило се да је он утолико примеренији истраживаном корпусу што степен дословности цитирања у култури о којој је реч није утицао на веродостојност преношене поруке, односно што је сâм дискурс сугерисао посредно усвајање реферираних места кроз колективно црквено предање, у потпуности обликовано богослужбеном традицијом.

Друга целина првог поглавља („Семиотска својства повеља и првобитна комуникативна ситуација“, стр. 41–67) посвећена је разлозима за сагледавање повеље, не као линеарне структуре, већ као средишта мреже сложених семантичких односа чему су подређене њене спољашње и унутрашње одлике. Потпоглавље „Освештаност изгледа и освештаност садржине“ говори о томе да повеља изгледом и садржином служи канонизацији, преношењу и сакрализацији памћења, при чему наводи из Светог писма служе као интертекстуални кодови. Њима се, у формалном смислу, повеља не подређује светом прототексту, већ му се уподобљава и са њим у вредносном (не и у морално-ауторитативном) смислу изједначава. Наредна два потпоглавља, „Повеља као освештана слика“ и „Повеља као освештани предмет“, посвећена су семиотским својствима повеља сликаних фреско-техником на зидовима храмова, односно визуелно богатих примерака на неким материјалима. Потпоглавље „Првобитна комуникативна ситуација“ посвећено је околностима преношења порука формулисаних документарним средствима. Указано је на низ индиција које говоре у прилог томе да су текстови повеља били гласно саопштавани. Испитане су могуће прилике за читање, без децидираних закључака али уз указивање на заједничку трпезу после богослужења као на једну од вероватнијих могућности. У погледу примарне (на временском и ванвременском плану) публике и могућег комуникативног домета тако саопштаваних порука, закључено је да су повеље подразумевале образовану публику, али и да су њихова елементарна значења могли да разумеју сви који присуствују богослужењу.

Трећа целина првог дела („Дискурзивне дипломатичке формуле“, стр. 67–98) говори о структури повеље и месту цитата унутар ње. Ту су сабрана теоријска знања о деловима исправа у којима се цитатне фигуре из Новог завета јављају, према којима су названа и потпоглавља („Инвокација и апрекација“, „Аренга“, „Експозиција“, „Диспозиција“ и „Санкција“). Упознавање с деловима повеља и њиховом функцијом, још једном, потврдило је да је повеља била идејно и структурално осмишљена целина, на шта указује већ повезивање инвокације и апрекације. Указано је на то да поједине традиционалне поделе, попут оне на општу (аренга) и конкретну (експозиција) мотивацију, ретко одговарају профилу српске грађе. Духовна или идеолошка мотивација аукторовог поступања је заступљена у више делова докумената и њоме се правни чин образлаже како у аренги тако и у експозицији, али и у рекапитулацији. Сам карактер аукторовог прилога одређиван је на ободима диспозитива, на којима се и могу наћи цитатне фигуре међу којима је најсугестивнији узглас „Твоје од Твојих“ из литургијске молитве узношења дарова. Поређење даровног чина с евхаристијским приносом представљало је врхунац уграђивања описиване предметности у свету историју, њене валоризације на скали вечности, најчешће цитатним фигурама. У истој, есхатолошкој равни, санкције су претиле вечним последицама кршења аукторове воље, такође превасходно кроз позивање на библијске елементе. Прво поглавље рада окончано је, попут преостала два, сведеним Закључком.

Други део тезе, назван „Новозаветне цитатне фигуре као дипломатички елемент“, посвећен је начинима и сврси употребе делова Новог завета и литургијских, химнографских и хагиографских текстова у повељама. Он започиње прегледом докумената у којима су идентификоване цитатне фигуре („Документи с идентификованим новозаветним и литургијско-предањским цитатним фигурама“, стр. 100–135), представљених основним подацима (ауктор, дестинатар, време, дипломатички статус и коришћено издање). То је учињено због прегледности, као и ради растерећења остатка текста, у којем се позива на бројеве повеља из тог списка. Приликом навођења података, кандидат је водио рачуна о разликовању аутентичности докумената и аутентичности њихових примерака, усвајајући владајућа научна мишљења уз образложења сопствених ставова према појединим спорним питањима, па и уз нека оригинална решења омогућена непосредним увидом у грађу (на пример, у случајевима филигранолошког датирања

примерака исправе врањској цркви Светог Николе (бр. 47) или Хиландару о селу Потolini (бр. 66), или кодиколошке анализе преписа повеље о Псачи (бр. 80)).

Начини на које су цитатне фигуре уграђиване у целину дипломатичких састава испитани су у другом делу овог поглавља („Интертекстуална стратегија састављача повеља“, стр. 135–148), уз осврт на ограниченост њихове досадашње типологизације. Закључено је да није било формалних ограничења за њихову употребу, упркос томе што је била фаворизована предња композициона граница текста, те да их није било ни када је реч о избору глава из Светог писма. Иако је доминирало цитирање по сећању, неке појаве указују на консултовање извора, попут навођења више извода из истог поглавља, других цитата и појаве цитатних склопова. Последња наведена појава, по функцији, у већој мери подсећа на „тематске кључеве“ хагиографских и других текстова средњовековне књижевности. Али, чак и приликом дословног цитирања, цитатне фигуре су прилагођаване семантичким и стилским потребама новог текста, а оригиналност аукторове поруке састојала се у умешности њиховог одабира и комбиновања. Укратко, закључено је да је пракса цитирања у потпуности била подређена преношењу смисла и да су је формалне околности, попут структуре повеља, само благо усмеравале. Пружен је и кратак осврт на појаву аутоцитирања, тј. на однос према претходним повељама као прототекстовима.

У последњем делу ове целине („Цитатне фигуре и њихов контекст“, стр. 148–234), цитатне фигуре анализиране су хронолошки, у њиховом текстуалном окружењу и историјском контексту, у потпоглављима подељеним према епохама („Темељи“, „Надградња: од Немање до Милутина“, „Ново време: епоха краља Милутина“, „Врлина континуитета: документи краља Стефана Дечанског“, „Краљ и цар Стефан Душан“, „Царско наслеђе“, „Нова нада“ и „Одједи“). Иако је фокус истраживања на цитатности као својству текста, оваква анализа пружа основу за уочавање „популарних“ тематско-мотивских комплекса и појединачних цитата, као и нивоа њихове заступљености у актима одређених владара или канцеларија и улога које су им повераване, односно значења која су њима преношена. Закључено је да је употреба цитата могла да буде илустративна и илуминативна. У првом случају, реч је о начину изражавања којим се освештава састав и који сведочи о духу епохе; у другом, о коришћењу Новог завета као ризнице значења и

скупа ауторитативних изјава и примера. Поједини документи, који садржином на то позивају, размотрени су детаљније од осталих; на пример, из перспективе новозаветне цитације текстолошки су упоређени хиландарски оснивачки документи или карејске повеље краља Милутина и архиепископа Никодима. Више посредно него непосредно, указано је на дипломатички потенцијал појаве цитатности чијим се пажљивим слеђењем релативно лако може указати на постојање евентуалних синхроних или дијахроних веза између докумената.

Трећи део дисертације, насловљен „Кодови средњовековне културе: новозаветно предање у дипломатичком окружењу“, најпре доноси начелно разматрање семантичких улога предања у повељама („Исповедање вере, врлински узор и вишња заштита“, стр. 237–249). Реч је о прославно-молитвеној страни дипломатичких састанака, затим, о (најчешће, посредном) исповедању вере, о предањским узорима врлина, као и о повремено присутним дидактичким елементима. Затим је детаљно, као репрезентативан за све те улоге, анализиран однос према Богородици („Богородица: мост између неба и земље“, стр. 249–309). Та целина посвећена је анализи термина којима је Дева Марија означавана (потпоглавље „Називи и штовање“), уз посебан осврт на термине иконографске провенијенције али и на помене конкретних чудотворних, патронских икона, чиме се боље упознају поједине црте маријинског култа у српским срединама. У истом делу, расправља се и, према кандидатовом мишљењу неразјашњено, питање хиландарске покровитељке. Друго потпоглавље („Улоге и очекивања“) посвећено је улогама додељиваним Богородици, односно очекивањима које су ауктори за њу везивали, такође, у хронолошком поретку. Закључено је да су јој повремено, у равни владарске идеологије, намењиване улоге заштитнице *regnans*-а или младог краља, а повремено, и државног паладијума. У највећој мери, то се односи на епохе краљева Милутина и Стефана Душана, односно на преиоде реорганизације државе према византијским царским моделима, уз истовремено изражавање снажне маријинске посвећености ових владара. Као посебно репрезентативан, детаљно је размотрен пример Тетовске повеље краља Душана за чији састав је, између осталог, констатована снажна веза с Љевишском повељом краља Стефана Дечанског.

Основни текст окончава се „Завршним разматрањима“ (стр. 313–317). За њима следе „Спискови скраћеница, извора и литературе“ (стр. 318–345) и четири прилога. Први

од њих, „Цитатне фигуре из Новог завета и хришћанског предања“ (стр. 346–415), у табеларној форми доноси уочене цитатне фигуре, наведене према коришћеним издањима, уз податак о документу, дипломатичкој формули у оквиру које се цитат налази и извору цитата. Други прилог („Документи с аренгама, без идентификованих новозаветно-предањских цитатних фигура“, стр. 416–524), у ствари, представља наставак списка из средишњег дела рада, с тим што су набројани документи који имају аренге и за које би се очекивало да садрже цитатне фигуре, али оне овом приликом нису са сигурношћу издвојене. Трећи („Регистар новозаветних цитатних фигура према канонском поретку“, стр. 426–433) и четврти прилог („Регистар предањских цитатних фигура“, стр. 434–436), требало би да дисертацију учине кориснијом за истраживаче.

4. Основне хипотезе

У својој докторској дисертацији Владан Тријић је пошао од хипотезе да је повеља била идејно и структурално осмишљена целина. Успешно доказујући ову тврдњу, он је указао да поједине традиционалне дипломатичке поделе, попут оне на општу и посебну мотивацију које би одговарале класичним дипломатичким формулама - аренги и експозицији, ретко одговарају конкретним примерима узетим из српске дипломатичке баштине.

Друга важна хипотеза је теоријске природе. Она се односи на примењене теоријске погледе на структуру повеље и место цитата у њој. На овај начин постављена, она нуди кључ за разумевање онога што је основа научног доприноса Тријићевог рада. И ова научна хипотеза је одбрањена на основу скрупулозне дипломатичке и књижевно-теоријске анализе.

На трећем месту, испитане су могуће прилике за јавно читање аренги. Уздржавајући се од коначних закључака, Тријић је предложио решење према којем су аренге свечаних исправа јавно читане приликом заједничке трпезе после богослужења. Предложени одговори на постављена питања од којих је почело истраживање представљају мале радове у раду, који заслужују посебну пажњу комисије.

5. Примењене методе

У раду је примењена комбинација аналитичког и синтетичког метода у обради изворне грађе, уз снажан ослонац на интердисциплинарни приступ истраживању. Посебан акценат стављен је на сагледавање повеље као средишта мреже сложених семантичких односа. У поглављу „Повеља као знак“ изворни досије је анализиран уз примену теоријског приступа и на основама терминологије развијене у историји и теорији књижевности у служби испитивања присуства делова једног текста у другом. Аутор је показао да интертекстуалност прожима повеље на више нивоа, и то како сам текст – тело документа, тако и његове спољашње одлике. У првом случају, ова појава је најчитљивија кроз цитатност, тј. најављено или ненајављено реферирање на свештени прототекст библијског или предањског порекла. Указано је на то да цитатност, теоријски најчешће препознавана као топика, представља један од кључних појмова средњовековног књижевног стварања.

6. Резултати и научни допринос

Уочавање „популарних“ тематско-мотивских комплекса и појединачних цитата, односно, њихова анализа и одређивање нивоа њихове заступљености у појединачним владарским актима и пракси српских владарских канцеларија, представља главни део докторске дисертације Владана Тријића. Посебан резултат његовог рада представља утврђивање значења која су реактуализацијом ове топике преношена. Закључено је да је употреба цитата могла да буде илустративна и илуминативна. У првом случају, реч је о начину изражавања којим се освештава састав и који сведочи о духу епохе; у другом, о коришћењу Новог завета као моралног примера - ризнице значења и скупа ауторитативних тумачења.

Из овога следе закључци који се односе на дипломатички потенцијал појаве цитатности. Прецизном дипломатичком анализом Тријић је утврдио да се релативно лако може указати на постојање евентуалних синхроних или дијахроних веза између докумената. Његови закључци су и ширег реда и односе се на проналажење тематских кључева“ хагиографских и других текстова средњовековне књижевности који су посредно везани за свечани документ. Анализа је показала да су, чак и приликом дословног

цитирања, цитатне фигуре прилагођаване семантичким и стилским потребама новог текста, а оригиналност аукторове поруке састојала се у вештини њиховог одабира и давања новог, пренесеног смисла новонасталом тексту. Закључено је да је пракса цитирања у потпуности била подређена преношењу смисла и да су је формалне околности, попут структуре повеља, само благо усмеравале.

Осим реченог, научни допринос Тријићеве тезе односи се посебно на разматрање семантичких улога предања у повељама, које је изнето у поглављу посвећеном исповедању вере, врлинским узорима и вишњој заштити, односно, о анализи прославно-молитвене страни дипломатичких састава. Као репрезентативан за све те улоге, анализиран је однос према Богородици. Оригинална ауторова решења омогућена су непосредним увидом у изворну грађу, на шта је посебно указано у приказу садржине појединих поглавља.

7. Закључак

Докторска дисертација Владана Тријића представља оригиналан научни рад, пре свега због снажног ослонаца на обимни презентовани изворни досије. Не занемарујући достигнућа претходника, кандидат је пажљиво, примењујући и комбинујући аналитички и компаративни приступ проблему, успео да понуди нове увиде у више научних области. Не занемарујући област дипломатичких истраживања којима је у основи овај рад посвећен, Владан Тријић је свој текст дубоко прожео интердисциплинарним приступом теми, зашавши у области књижевне теорије и анализе богослужбене праксе. Основни ослонац у оваквом методском опредељењу имао је у чињеници да је природа аренги композитна, тј. да су ови текстови, поред идеолошког набоја, имали и несумњиву литерарну вредност, служећи уједно и као књижевни украс свечаног документа читаног у цркви. У својој анализи кандидат је нашао низ аргументованих одговора на досад нерешена питања разумевања ових текстова.

На основу свега реченог можемо закључити да докторска дисертација Владана Тријића *Нови завет и хришћанско предање у српским средњовековним повељама* представља успело обрађену целину, вредно и оригинално научно истраживање. Састављена зналачки и са темељном пажњом, ова теза спада у ред оних доктората које

комисија може предложити за усмену одбрану не само позитивним извештајем и препоруком да се одобри њена јавна усмена одбрана, већ и са поуздањем да је реч о кандидату који на сваки начин заслужује признање за многоструко успело и солидно утемељено истраживање.

Београд, 10. јула 2016.

проф.др Смиља Марјановић-Душанић (ментор)

проф.др Ирена Шпадијер

(Филолошки факултет у Београду)

проф.др Владимир Вукашиновић

(Православно-богословски факултет у Београду)

доц.др Небојша Порчић